

VAIKO TEISĖ Į PAGARBĄ

Janina Stripeikienė

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas
Elektroninis paštas: janina.stripaikiene@lrkt.lt

Pateikta 2017 m. liepos 9 d., parengta spaudai 2017 m. lapkričio 20 d.

DOI: 10.13165/JUR-17-24-2-05

Santrauka. Straipsnyje, atsižvelgiant į 2017 metais padarytus Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimus, siekiama apibrėžti vaiko teisės į pagarbą sampratą, apžvelgti jos įgyvendinimo ir gynybos mechanizmus. Nors iš esmės siekiama atskleisti nacionalinėje teisės sistemoje įtvirtintą vaiko teisės į pagarbą sampratą ir atitinkamai jos suteikiamos apsaugos apimtį, tyrimo objektas nagrinėjamas ir tarptautinės teisės (teisės normų, tarptautinių teisinių jurisprudencijos) kontekste.

Pasirinktam tikslui pasiekti vaiko teisė į pagarbą straipsnyje nagrinėjama materialiuoju ir procesiniu aspektais. Pirmoje straipsnio dalyje, atsižvelgus į tarptautinių teisės aktų reikalavimus, atskleidžiamas nacionalinės teisės normų suponuojamas vaiko teisės į pagarbą turinys. Ypatingas dėmesys šiame kontekste skiriamas aktualioms Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinos nuostatoms, kartu atskleidžiant vaiko teisės į pagarbą bei garbės ir orumo santykį, o vaiko teisės į pagarbą apsaugos apimtis nagrinėjama remiantis ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija. Antroje straipsnio dalyje nagrinėjami vaiko dalyvavimo teismo procese (baudžiamajame, civiliniame) ypatumai: analizuojamos jam suteikiamos teisės ir jų įgyvendinimo specifika, nacionalinėje teisėje įtvirtintos prielaidos įgyvendinti vaiko teisę būti išklausytam. Galiausiai daromos apibendrintos išvados dėl vaiko teisės į pagarbą sampratos, pobūdžio, jos gynybos ypatumų.

Reikšminiai žodžiai: vaiko teisė į pagarbą, garbė ir orumas, nacionalinis pagrindinių vaiko teisių katalogas, vaikų teisės ir pareigos, tėvų teisės ir pareigos, vaiko teisė būti išklausytam.

Įvadas

2017 m. vasario 14 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė iki tol taip plačiai aptarinėtą Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2, 6, 10, 49, 56, 57 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 2¹ straipsniu įstatymą¹ (toliau – 2017 m. VTAPI), kuriuo buvo uždraustas bet kokio smurto, taip pat ir fizinio bausmių, naudojimas prieš vaiką. Šiame 2017 m. VTAPI įtvirtinta smurto prieš vaikus sąvoka, nurodant, kad tai yra veikimu ar neveikimu vaikui daromas tiesioginis ar netiesioginis tyčinis fizinis, psichologinis, seksualinis poveikis, garbės ir orumo nepaisymas ar nepriežiūra, dėl kurių vaikas patiria žalą ar pavojų gyvybei, sveikatai, raidai. Pirmą kartą įstatymo leidėjas vaiko garbės ir orumo nepaisymą įvardijo kaip vieną iš smurto prieš vaiką formų, tačiau detalaus šios smurto formos apibrėžimo, priešingai nei kitų, t. y. fizinio, psichologinio, seksualinio smurto ir nepriežiūros, nepateikė. Kaip matyti iš 2017 m. VTAPI 2¹ straipsnio, kuriame pateikiami keturių smurto prieš vaiką formų apibrėžimai, žala garbei ir orumui gali būti sukeliaama naudojant tiek fizinį, tiek seksualinį, tiek psichologinį smurtą ar neprižiūrint vaiko. Iki šiol galiojusios Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo redakcijos 10 straipsnio 2 dalyje buvo įtvirtintas draudimas vaiką kankinti, žaloti ir žeminti jo garbę, tačiau 2017 m. VTAPI pakeitė šio straipsnio formuluotę, nurodant, kad draudžiamas visų formų smurtas prieš vaikus. Vertinant sistemiskai 2017 m. VTAPI 2, 2¹ ir 10 straipsnius, darytina išvada, kad garbės ir orumo nepaisymas yra smurto padarinys, bet ne atskira smurto forma, nes smurtas pasireiškia vaiko poreikių nepaisymu ir jo teisių pažeidimu. Šiame reguliavimo kontekste lieka aktuali vaiko teisė į pagarbą problema. Ar ši teisė tapati garbei ir orumui ar tai platesnė teisė? Ar tai neturtinė asmeninė savarankiška teisė ir kokia jos vieta vaiko teisių ir pareigų sistemoje, o gal pagarba vaiko teisėms yra universalus visų teisių pamatas? Ar žala vaiko garbei ir orumui kyla pažeidžiant vaiko teisę į pagarbą, kurią apibrėžti bei apžvelgti jos įgyvendinimo ir gynybos mechanizmus ir yra siekiama šiame straipsnyje?

1. Vaiko teisė į pagarbą materialiuoju aspektu

Vaiko teises nustato daugybė teisės aktų, iš kurių svarbiausi yra Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (24 straipsnis), Lietuvos Respublikos Konstitucija (38–41 straipsniai), Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – CK), Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas ir kt. Tačiau nei viename iš šių teisės aktų nėra tiesiogiai įtvirtinta vaiko teisė į pagarbą.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 5 ir 18 straipsniuose nustatyta vaiko santykių su tėvais ir šeima bei valstybe struktūra. Vaiko teisių konvencijos 5 straipsnyje

1 Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 2, 6, 10, 49, 56, 57 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 2¹ straipsniu įstatymas. TAR. 2017, Nr. 2780.

aiškiai nurodoma, kad Konvencija taikoma vaikui kaip aktyviam teisių subjektui pabrėžiant, kad „vaikas naudojasi savo teisėmis“, o tėvų nurodymai ir patarimai, kaip vaiko auklėjimo būdai šeimoje, neribojami, tačiau jie turi būti „tinkami“, atitikti „didėjančius vaiko sugebėjimus“ ir kitus Vaiko teisių konvencijos principus. Sistemiskai aiškinant Vaiko teisių konvencijos 5 ir 19 straipsnius, matyti, kad yra draudžiama tėvams vaiką „auklėti“ žiauriomis arba žeminančiomis priemonėmis, nes tėvų arba kitų asmenų globojamą vaiką būtina ginti nuo visų formų fizinio arba psichologinio smurto. Vaiko „didėjančios sugebėjimai“ yra viena iš pagrindinių Vaiko teisių konvencijos sąvokų, kuria pripažįstama, kad būtina gerbti ir skatinti savarankišką vaiko vystymąsi iki pilnametystės. Šis reikalavimas susijęs su Vaiko teisių konvencijos 12 straipsniu, kuriame nustatyta, kad reikia gerbti vaiko nuomonę „atsižvelgiant į jo amžių ir brandumą“.

Pagal Vaiko teisių konvencijos 16 straipsnį kiekvienam vaikui suteikiama teisė į tai, kad įstatymas gintų jo gyvenimo privatumą, šeimą, būstą, susirašinėjamą nuo savavališko ar neteisėto kišimosi arba nuo neteisėto kėsینimosi į jo garbę ir gerą vardą. Šiuo metu Lietuvoje yra ypač plačiai aptarinėjamos įvairios smurto prieš vaikus istorijos, vos ne kiekvieną dieną žiniasklaidoje pasirodant pranešimams apie vėl namuose sumuštą vaiką. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas atkreipė dėmesį į tai, kad pati žiniasklaida neturėtų žiauriai elgtis su vaikais. Vaiko neliečiamumo turi būti paisoma informuojant, pavyzdžiui, apie dalyvavimą baudžiamojoje veikloje, apie seksualinę prievartą ir šeimos problemas². Tarp pasiūlytų rekomendacijų buvo ir tokia, kad turi būti parengtos pranešimų apie smurtą prieš vaikus gairės, nustatančios, „kaip pranešti ir kartu apsaugoti su tuo susijusių vaikų orumą. Ypač turi būti rūpinamasi, kad nebūtų atskleidžiama vaiko tapatybė“³.

Kitas svarbus momentas yra tas, kad dauguma šalių turi įstatymus, ginančius suaugusiuosius nuo neteisėtų išpuolių prieš jų garbę ir gerą vardą – ir nuo žodinių (apkalbų), ir nuo išpuolių raštu arba žiniasklaidoje (šmeižto). Vaiko teisių konvencijos 16 straipsnis reikalauja, kad vaikas lygiai taip pat būtų saugomas įstatymo. Įstatymas turi numatyti apsaugą, o vaikui įstatymu turi būti suteiktos veiksmingos teisės gynimo nuo pažeidėjų priemonės. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2013 m. sausio 9 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-81/2013⁴, pasisakė, kad nepilnamečio asmens garbė ir orumas materialiosios teisės prasme ginami bendrais CK įtvirtintais pagrindais, nes kiekvienas fizinis asmuo įgyja civilinį teisnumą nuo gimimo momento (CK 2.1 straipsnis, 2.2 straipsnio 1 dalis). Vaikas nuo jo gimimo turi teisę, kad nebūtų skleidžiami duomenys, žeminantys jo garbę ir orumą. Tačiau CK 2.24 straips-

2 Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto vienuoliktosios sesijos ataskaita (*Report on the eleventh session*), sausis 1996, CRC/C/50, Priedas IX, p. 80.

3 Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto tryliktosios sesijos ataskaita (*Report on the thirteenth session*), rugsėjis / spalį 1996, CRC/C/57, paragrafas 256.

4 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 9 d. nutartis civilinėje byloje P. V. ir kt. v. L. P. ir kt., bylos Nr. 3K-3-81/2013.

nio numatyta asmens garbės ir orumo apsauga nėra tapati vaiko teisei į pagarbą, nes pagarba vaikui yra platesnė sąvoka.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) nuostatos gerbti šeiminių gyvenimą netiesiogiai, bet gina vaiko teisę į pagarbą, išreikštą per vaiko individualybę, jo turtines teises ir pan. Tai patvirtina Konvencijos 8 straipsnio taikymo praktika: vaiko teisės, atsižvelgiant į šio straipsnio tikslus gerbti šeimos gyvenimą, ginamos visose srityse, pradedant nuo jo teisės į tapatybę, kai gimstama netgi neteisėto surogacijos susitarimo pagrindu (žr. 2014 m. birželio 26 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) sprendimus bylose *Mennesson ir kt. prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 65192/11, ir *Labassee prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 65941/11), iki vaiko turtinių teisių (žr. 2015 m. gegužės 7 d. EŽTT sprendimą byloje *S. L. ir J. L. prieš Kroatiją*, peticijos Nr. 13712/11) ar jo teisių į teisingą ir nešališką teismą apsaugos (žr. 2015 m. rugsėjo 3 d. EŽTT sprendimą byloje *M. ir M. prieš Kroatiją*, peticijos Nr. 10161/13).

Nemažoje dalyje EŽTT nagrinėtų bylų dėl Konvencijos 8 straipsnio buvo svarstoma ir dėl Konvencijos 3 straipsnio, nustatančio, kad niekas negali būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį, arba tokiu būdu būti baudžiamas, pažeidimo. Konvencijos kontekste vengimas užtikrinti tinkamą vaiko apsaugą nuo smurto turi atspindėti 3 pagrindinius požymius, t. y. smurtas turi atitikti kankinantį, žiaurų, nežmonišką, žeminantį elgesį pagal Konvencijos 3 straipsnį, turi būti aišku, kad valstybė žinojo ar turėjo žinoti, kad auka patyrė žalą ar buvo didelėje rizikoje ją patirti ir nesiėmė reikiamų priemonių auką apsaugoti. Veiksmo žiaurumas pagal Konvencijos 3 straipsnį dažnai siejamas su aukos amžiumi, nustatant, kad valstybė nėra pajėgi apsaugoti vaiką nuo kiekvieno sužalojimo, kurį jis gali patirti, tačiau valstybė turi pareigą apsaugoti vaiką, kai ji žino ar turėjo žinoti, kad vaikas patiria riziką (EŽTT 2001 m. gegužės 10 d. sprendimas byloje *Z ir kt. prieš JK*, peticijos Nr. 29392/95). EŽTT, ieškodamas vaiko interesų ir potencialių smurtautojų interesų (pavyzdžiui, prieš jų šmeižimą) pusiausvyros, pažymėjo, kad kovai su smurtu prieš vaikus turi būti suteikiama ypatinga reikšmė, o linija tarp per didelio veiksmų skubotumo ir neveikimo laiku yra labai plona (EŽTT 2008 m. gruodžio 2 d. sprendimas byloje *Juppala prieš Suomiją*, peticijos Nr. 18620/03).

Kalbant apie pagarbą vaiko teisėms, didelis dėmesys skiriamas vaiko dalyvavimui procese. Pavyzdžiui, vaiko nuomonės išklausymui jam rūpimais klausimais, kad būtų galima tinkamai, atsižvelgiant į vaiko emocinę būseną, įvertinti jo interesus (EŽTT 2016 m. vasario 2 d. sprendimas byloje *N. Ts. prieš Gruziją*, peticijos Nr. 71776/12). Vaiko teisė būti išklausytam yra vaiko teisės į pagarbą dalis, pirmą kartą įtvirtinta Vaiko teisių konvencijoje, kurios 12 straipsnis skelbia, kad kiekvienas galintis suformuluoti savo pažiūras vaikas turėtų teisę laisvai jas reikšti visais jam svarbiais klausimais ir kad į vaiko pažiūras būtų deramai atsižvelgta pagal vaiko amžių ir brandumą. Vaikas turi būti laikomas aktyviu teisės subjektu, todėl pagrindinis Vaiko teisių konvencijos tikslas – pabrėžti, jog žmogaus teisės taikomos ir vaikui, o atskirų

vaiko teisių išskyrimas jokia būdu nereiškia, kad kitos teisės, neįvardytos kaip vaiko teisės, yra neginamos ar neužtikrinamos vaikui.

Lietuvos Respublikos Konstitucija gina atskiras vaiko teises, t. y. konstitucinė doktrina neorientuoja į tai, kad asmens (pilnamečio) pagrindinių teisių ir laisvių sistema ir jos apsaugai suformuota konstitucinė doktrina visa apimtimi būtų taikoma ir nepilnamečiams. Tačiau Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad asmens pažeistos teisės, *inter alia* įgytosios teisės ir teisėti interesai, turi būti ginami neatsižvelgiant į tai, ar jie yra tiesiogiai įtvirtinti Konstitucijoje⁵, nes konstitucinė asmens teisių ir laisvių gynyba apima ne tik Konstitucijoje nurodytas teises ir laisves. Tai, kad Konstitucijoje yra nurodytos tik vadinamosios svarbiausios asmens teisės ir laisvės, nėra ir negali būti pagrindas sumenkinti kitas asmens teises ir laisves. Konstitucijoje *expressis verbis* nenurodytos asmens teisės ir laisvės turi būti ginamos taip pat veiksmingai, kaip ir tos, kurios yra įtvirtintos Konstitucijoje⁶. Nors nacionalinis pagrindinių vaiko teisių katalogas išdėstytas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo II skyriuje ir dauguma jame išdėstytų vaiko teisių atitinka Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teises arba yra specialiosios, išimtinai su vaikyste susijusios vaiko teisės (tokios kaip teisė žinoti savo kilmę, būti auklėjamam tėvų šeimoje, teisė nebūti atskirtam nuo tėvų ir pan.), nei viena šių atskirame įstatyme įtvirtintų teisių neapima vaiko teisės į pagarbą. Tačiau, kaip pažymėta pirmiau, tai nereiškia, kad vaikas neturi tokios teisės ir kad ji neturi būti ginama taip pat kaip ir Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės, tokios kaip žmogaus teisė į pagarbą ir orumą.

Vis dėlto, Konstitucijoje ir kituose įstatymuose įtvirtintos vaiko teisės ir pareigos atspindi tam tikrą visuomenės požiūrį į vaidmenis šeimoje ir vaiko vietą visuomenėje. Konstitucijos 38 straipsnis įpareigoja vaikus gerbti savo tėvus. Naujoje Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 48 straipsnio redakcijoje detalizuojama vaiko pareiga, nustatant, ką jis turi gerbti, o 34 straipsnio 1 dalis nustato būtinumą sudaryti galimybes vaikui išmokti gerbti tėvus, mokytojus, visus kitus žmones. Iš to seka, kad tik tinkamas pareigų vykdymas vaikui suteikia galimybę įgyvendinti savo teises. Tada kyla klausimas, kodėl vaikai turi visada gerbti tėvus, net jei jie netinkamai vykdo savo pareigas? Tai galėtų būti paaiškinama nebent tėvų, kaip kiekvieno iš mūsų pradžios, svarba žmogaus gyvenime ir jų prigimtine teise būti pripažintiems ir gerbiams už suteiktą gyvybę. Tačiau jei pripažįstame tėvų prigimtinių orumą nepriklausomai nuo jų, kaip tėvų, pareigų vykdymo, kodėl tokia pat analogiška teisė neturėtų būti pripažinta ir vaikams?⁷ Taigi nors įstatyme yra įtvirtinta vaiko pareiga gerbti kitus, nebūtų galima teigti, kad konstitucinė nuostata, įpareigojanti vaikus gerbti kitus, kartu ne-

5 Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2006, Nr. 65-2400.

6 ABRAMAVIČIUS, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Jurisprudencija. 2009, 3 (117), p. 22.

7 Šiame kontekste pritartina dar XX amžiaus pradžioje gydytojo, visuomenininko Janusz'o Korczak'o išreikštai būtinybei rodyti pagarbą vaikystei. Žr. KORCZAK, J. Vaiko teisė į pagarbą. Vilnius: Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, 2016, p. 54.

reiškia, kad tėvai ir kiti asmenys taip pat turi pareigą užtikrinti vaiko teisę į pagarbą. Šiai vaiko teisei, ne pareigai apsaugoti aktuali konstitucinė doktrina dėl asmens garbės ir orumo apsaugos ir gynimo.

Kiekvienas visuomenės narys turi prigimtinių orumą. Pagarba siejama su žmogaus orumu, jo gerbimu. Žmogaus orumas, jo gerbimas – ypatingos konstitucinės vertybės. Žeminti žmogaus orumą reiškia jo negerbti. Konstitucinis Teismas žmogaus orumą sujungė į vientisą visumą su žmogaus gyvybe, nurodydamas, kad žmogaus gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, individo prigimtinių galių, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Žmogaus gyvybė ir orumas yra aukščiau įstatymo⁸. Orumas – neatimama žmogaus, kaip didžiausios socialinės vertybės, savybė. Kiekvienas visuomenės narys turi prigimtinių orumą, nesvarbu kaip jis pats save ar kiti žmonės jį vertina. Kiekvienu atveju į žmogų turi būti žvelgiama kaip į laisvą asmenybę, kurios žmogiškasis orumas yra gerbtinas. Asmens teisių ir laisvių pažeidimais gali būti pakenkta ir asmens orumui. Tai, kad įstatymų leidėjas, reguliuodamas su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu susijusius santykius, turi garantuoti deramą jų apsaugą, yra viena iš žmogaus orumo, kaip konstitucinės vertybės, užtikrinimo prielaidų⁹.

Konstitucijoje įtvirtintos teisės, būtinos užtikrinti žmogaus orumo vertą egzistenciją. Kaip antai, Konstitucijos 21 straipsnis skelbia, kad žmogaus orumą gina įstatymas, draudžiant žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes. Tai yra negatyvioji pagarbos žmogiškajam orumui išraiška, t. y. draudžiama elgtis su žmogumi kaip su objektu, garantuojant žmogaus, kaip subjekto, egzistencijos kokybę – tai pozityvioji pagarbos žmogiškajam orumui išraiška. Kadangi orumas, kaip žmogaus biologinės rūšies bruožas, nėra žmogaus disponavimo objektas¹⁰, tai ir iš vaikų jis negali būti paimtas ar jiems suteiktas tik esant tam tikroms sąlygoms, pavyzdžiui, sulaukus tam tikro amžiaus. Tačiau čia reiktų atkreipti dėmesį į kai kurių mokslininkų išskiriamą pasyvųjį žmogaus orumą ir žmogaus orumą kaip subjektinę teisę, kurių teigimu, žmogaus orumas dažnai painiojamas su teise į orumą, o teisė į orumą vertinama abstrakčiai, neskiriant dviejų jos galimo egzistavimo lygmenų: teismo ir subjektinės teisės. Teismo lygmens teisė į orumą – tai visuomenės arba valstybės suteiktas asmeniui nuo gimimo momento leidimas būti visuomenėje ir tinkamai joje gyventi, t. y. kurti savo gebėjimą naudotis suteiktais leidimais vykdant atitinkamas pareigas. Asmens vertingumas sutampa su asmens pripažinimu teisės subjektu ir šis vertingumo lygis pripažįstamas visiems vienodas. Tačiau šių gyvybinių asmens interesų pripažinimas įstatymu saugomomis socialinėmis vertybėmis dar nėra tas vertingumas, kurį būtų galima vadinti asmens orumu, rodančiu konkretaus asmens naudingumo sau ir kitiems mastą, nes orumas

8 Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. Valstybės žinios. 1998, Nr. 109-3004.

9 Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2005, Nr. 1-7.

10 VENCKIENĖ, E. Žmogaus orumas – probleminiai terminologijos aspektai. Jurisprudencija. 2008, 10 (112), p. 46.

yra ne tik subjektyvi sąvoka. „Savęs vertinimą“ asmuo turi derinti su tuo, kaip jį vertina visuomenė, o visuomenė „vertina“ asmenį tik jo atliktų darbų, t. y. pareigų artimo atžvilgiu, vykdymo pagrindu¹¹. Būtent todėl „vaikų ir neįgalių asmenų, kaip objektyviai nepajėgiančių dalyvauti mainų santykiuose, socialinis vertingumas neperžengia to vertingumo, kuris išplaukia iš jų pripažinimo teisės apskritai subjektais. Tai, kas laikoma vaikų „orumu“, tėra tik tas jų vertingumo laipsnis, kuris sutampa su visuomenės išsipareigojimu saugoti jų gyvybę, sveikatą, įgyvendinti poreikį mokytis ir kita, t. y. išankstiniu vaiko minėtų interesų pripažinimu socialinėmis vertybėmis, nes tai yra vaikų biologinės, teisinės prielaidos formuoti savo gebėjimą kurti vartojamąsias vertes ir jų pagrindu ateityje dalyvauti ekvivalentinių mainų santykiuose“¹².

Su tokia pozicija nesutiktume, nes tokiu būdu būtų paneigtas vaikų galėjimas, net ir būnant visai mažo amžiaus, turėti ne tik tam tikrus poreikius, bet ir jausmus, mintis, kas apibūdina vaiką, kaip individą, turintį galimybę laisvai pasirinkti. Vien tik aplinkybė, kad asmens gebėjimai rinktis yra riboti ir dėl jo amžiaus priklausomi nuo kitų, jį prižiūrinčių asmenų pasirinkimo, nereiškia, kad toks asmuo, vaikas, neturi teisės į pagarbą ir orumą¹³. Kaip pažymėta anksčiau, Vaiko teisių konvencija, kalbėdama apie tėvų auklėjamąją funkciją, įvedė terminą „didėjančys vaiko gebėjimai“, kas reiškia, kad vaiko pasirinkimo laisvė ir atsakomybė už savo veiksmus ir priimamus sprendimus priklauso ne tik nuo objektyvaus kriterijaus – jo amžiaus, bet ir nuo jo didėjančių gebėjimų. Tai užtikrina kiekvieno vaiko individualizuotą vertinimą ir suteikia galimybę ne tik ginti jo orumą, kaip pasyviąją žmoniškojo orumo išraišką, teismo lygmens teisę, bet ir kaip subjektinę teisę – vaiko teisę į pagarbą. Čia būtų galima sutikti su prof. A. Vaišvilos išvada, kad subjektinė teisė į orumą, visų pirma, pasireiškia per grįžtamas pareigas, kuriomis asmenys kuria vienas kito orumą, nes orumas kuriamas, didinamas pareigų vykdymu ir mažinamas, prarandamas naudojantis teisėmis nevykdant atitinkamų pareigų, t. y. keliant grėsmę kitų asmenų teisėms¹⁴. Jei, kaip nurodyta pirmiau, vaikai turi pareigą, įtvirtintą net aukščiausios teisinės galios akte – Konstitucijoje – gerbti tėvus, ar tai nereiškia, kad ši pareiga sukuria grįžtamąją tėvų pareigą gerbti savo vaikus? Tokiu atveju kiekvienas vaikas turi vienodą neatimamą prigimtąją orumą, teismo lygio teisę, kuri reiškia kiekvieno vaiko teisę į tokias gyvenimo sąlygas, kurios suteiktų jam galimybes gyventi oriai, tačiau per tinkamą pareigų vykdymą vaikas, kaip ir jo tėvai ar kiti už jo priežiūrą ir ugdymą atsakingi suaugusieji, didina ar mažina savo orumą kaip subjektinę teisę.

11 VAIŠVILA, A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu (nuo statiškojo prie tampačiojo orumo sampratos). *Jurisprudencija*. 2005, 7 (63), p. 52.

12 *Ibid.*, p. 58.

13 Šiame kontekste vėl būtina pritarti J. Korczak'o mintims apie rodytiną pagarbą vaikams, taip kartu iš esmės užtikrinant ir tinkamą jų vystymąsi. Žr. KORCZAK, J. Vaiko teisė į pagarbą. Vilnius: Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga. 2016, p. 33–40.

14 VAIŠVILA, A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu (nuo statiškojo prie tampačiojo orumo sampratos). *Jurisprudencija*. 2005, 7 (63), p. 55.

Vaiko pareigų turinys priklauso nuo jo amžiaus, brandos ir išsivystymo lygio, tačiau, pabrėžtina, nuo mažens kiekvienas vaikas turi turėti tam tikras pareigas. Tėvų ar kitų jį prižiūrinčių ir ugdančių suaugusiųjų pareiga yra vaikui tinkamai, pagal jo brandą ir amžių, paaiškinti, kokias pareigas ir kodėl jis turi bei kaip turėtų jas vykdyti. Toks abipusis pareigų vykdymas didina vaikų ir tėvų tarpusavio pasitikėjimą ir pagarbą vienas kitam ir vienas kito teisėms.

Vis dėlto nepaisant to, kad net du trečdaliai Lietuvos visuomenės pritaria vaikų fizinių bausmių draudimui Lietuvoje¹⁵, ne maža dalis visuomenės mano, kad būtent tokiu būdu vaikus galima tinkamai išauklėti. Šiuo atveju reikėtų išskirti kelias sąvokas: visų pirma, auklėti reiškia ugdyti žmogaus įpročius, jausmus, ypatybes; įprotis – tai elgesys, pasidaręs gyvenime įprastas, pastovus, ypatybė – būdingas bruožas, o jausmas apibūdinamas kaip santykio su aplinka, kitais žmonėmis ir pačiu savimi išgyvenimas¹⁶. Tad kyla klausimas, kokio pastovaus gyvenime įprasto elgesio pavyzdį, sukuriantį tam tikrą santykį su aplinka, kitais žmonėmis ir pačiu savimi norime parodyti, taikydami vaikams fizines bausmes, juos pravardžiuodami, iš jų šaipydami? Būtent šios smurto formos sukėlė daugiausia diskusijų svarstant Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimo projektą. Sutiktina, kad smurto sąvokos ir apibrėžimai šiame įstatyme nėra visiškai tikslūs, tačiau šio įstatymo pakeitimo tikslas yra ne kriminalizuoti vieną ar kitą veiką, o, visų pirma, atlikti visuomenės šviečiamąją, ugdomąją funkciją, parodant, kad vaikai turi būti gerbiami ir auklėjami gerbiant ne tik jų žmogiškąjį orumą, bet ir teisę į orumą.

Atsižvelgiant į tarptautinį vaiko teisių apsaugos lygį, EŽTT jurisprudenciją ir nacionalinę reguliavimą, galima teigti, kad vaiko teisė į pagarbą gali būti ne tik pamatinė, palyginti su kitomis teisėmis, bet ir savarankiška teisė, kurią tiesiogiai saugo nacionaliniai įstatymai. Taigi galima teigti, kad vaiko teisė į pagarbą yra ne tik prigimtinė asmeninė neturtinė vaiko teisė, kuri kaip ir kitos prigimtinių teisių yra virš įstatymo, todėl įstatymais nenustatoma, o tik sukuriamas jos apsaugos mechanizmas, bet ir asmeninė neturtinė teisė, kuri pasireiškia nevykdomam ar netinkamam vykdomam pareigai vaikui, pažeidžiant vaiko teisę į tą pagarbą, kuri jam priklauso ne tik kaip prigimtinė, bet ir kaip įgyta vaikui vykdomam savo pareigai. Jei prigimtinė vaiko teisė į pagarbą gali būti ginama per kitas vaiko teises – vaiko teisę į gyvybę, sveikatą, tinkamas gyvenimo sąlygas ir t. t., tai vaiko teisė į pagarbą, kaip asmeninė neturtinė subjektinė teisė, gali būti ginama savarankiškai. Šia prasme vaiko teisės į pagarbą apsauga sutampa su vaiko garbės ir orumo gynimu. Tokiu atveju kyla klausimas, kokia atsakomybė už tokios teisės ir draudimo žeminti vaiko garbę ir orumą nepaisymą.

Nacionaliniuose teisės aktuose nėra ribojimų taikyti visų rūšių atsakomybę. Lietuvos Respublikos įstatymai nustato administracinę atsakomybę už netinkamą tėvų

15 Apklausa: du trečdaliai Lietuvos gyventojų pritaria fizinių bausmių draudimui. Delfi [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-04-06]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apklausa-du-trecdaliai-lietuvos-gyventoju-pritaria-fiziniu-bausmiu-draudimui.d?id=74035408>>.

16 Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-04-06]. <<http://lkiis.lki.lt/>>.

ir kitų vaiko atstovų teisių ir pareigų įgyvendinimą (Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 181, 181(1), 181(3) straipsniai), taip pat gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė už tėvų, globėjų ar kitų teisėtų atstovų piktnaudžiavimą teisėmis ir pareigomis, pavyzdžiui, psichiškai gniuždant vaiką. Kaip pažymėta pirmiau, toks pareigų nevykdymas neabejotinai pažeidžia vaiko prigimtinių orumą, tačiau dažnu atveju ir jo teisę į pagarbą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2016 m. birželio 28 d. nutartyje, priimtoje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-277-788/2016, pažymėjo, kad tėvai neabejotinai turi teisę ir pareigą ugdyti, auklėti savo vaikus, skatinti jų teigiamą elgesį, vienaip ar kitaip reaguoti į jų manymu, netinkamus vaiko poelgius, tačiau bet kuriuo atveju tėvai privalo susilaikyti nuo kraštutinių, žalą vaiko sveikatai ir vystymuisi darančių poveikio priemonių.

Sprendžiant, ar tėvų taikytos priemonės yra leistinos, ar užtraukia jų teisinę atsakomybę, atsižvelgiama į vaiko elgesio specifiką, į jo koregavimo būtinumą, vaiko amžių, lytį, brandą, fizinę bei psichinę būklę, jautrumą, charakterį, specialius poreikius, pasirinktų auklėjimo priemonių proporcingumą ir pan. Baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma tik tuo atveju, kai tėvų taikomos poveikio vaikui priemonės, viena vertus, negali būti pateisinamos tėvų teise ir pareiga auklėti vaikus, kita vertus, peržengia nusikalstamai veikai konstatuoti būtiną pavojaus laipsnį. Taikomų poveikio priemonių nusikalstamumo matą pirmiausia nustato specialioji piktnaudžiavimo tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis norma (BK 163 straipsnis). Šią veiką Lietuvos Aukščiausiasis Teismas atribojo nuo kitos veikos, kai vaikas terorizuojamas, nurodydamas, kad tėvai ar kiti teisėti vaiko atstovai atsakys už vaiko terorizavimą, kai jų veiksmai vaiko atžvilgiu neturi nieko bendra su teisų ir pareigų vaikui įgyvendinimu, pavyzdžiui, kai kartu negyvenantis tėvas terorizuoja vaiką kerštaudamas žmonai, siekdamas turtinės naudos, kad vaikas teisme liudytų jo naudai, ir pan.¹⁷

Dažniausiai taikoma civilinė atsakomybė už tėvų pareigų netinkamą vykdymą, taigi ir vaiko teisės į pagarbą, pažeidimą, yra tėvų valdžios apribojimas (CK 3.180 straipsnis). Tačiau šiuo atveju vaiko teisė į pagarbą ginama ne kaip savarankiška teisė, nes ginamas garbės ir orumo pažeidimas, sukėlęs žalą, t. y. netoleruotino elgesio ir kitų vaiko teisų pažeidimo padarinius. Tačiau vaiko teisė į garbę ir orumą gali būti ginama ir kaip savarankiška teisė. Vertindamas civilinę atsakomybę dėl vaiko garbės ir orumo pažeidimo, taikant CK 2.24 straipsnį, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas laikėsi pozicijos, kad nepilnamečio asmens garbė ir orumas materialiosios teisės prasme ginami bendrais CK įtvirtintais pagrindais, kaip teismo lygio asmens teisė į orumą, nurodant, kad vaikas nuo gimimo turi teisę, jog nebūtų skleidžiami duomenys, žeminantys jo garbę ir orumą. Tačiau pačioje byloje, vertinant neturtinės žalos dydį, buvo atsižvelgiama būtent į nukentėjusiojo nepilnamečio individualias savybes, vadinasi,

17 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-277-788/2016.

buvo vertinama ne tik prigimtine asmenine neturtine asmens teisė į garbę ir orumą, bet ir jo asmeninė neturtinė subjektinė teisė į garbę ir orumą, kuri priklauso nuo jo paties vertingumo visuomenėje ir šio vertingumo pokyčio dėl kito asmens žalingo poelgio¹⁸. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje taikant CK 2.24 straipsnį, yra pažymėta, kad teisė į garbę ir orumą suprantama kaip asmens teisė reikalauti, kad viešojo nuomonė apie jį būtų formuojama žinių, atitinkančių tikruosius jo poelgius, pagrindu ir moralinis vertinimas atitiktų tai, kaip jis tikrovėje vykdo įstatymų, bendražmogiškos moralės normų reikalavimus¹⁹. Vadinasi, teisė į garbę ir orumą, kaip subjektinė teisė, vertinama per pareigų visuomenėje vykdymą, tikintis, kad vienam elgiantis tinkamai ir kiti su juo elgsis tinkamai.

Atsižvelgiant į tai, kas paminėta pirmiau, darytina išvada, kad už vaiko teisės į garbę ir orumą pažeidimą gali būti taikoma civilinė atsakomybė ir kaip už savarankiškos teisės pažeidimą, pripažįstant, kad tokioje byloje vaikas yra ieškovas. Tačiau tenka apgailestauti, kad vaiko teisė į pagarbą daugiau deklaratyvi teisė nei praktiškai ginama. Lietuvoje ši problema egzistuoja visų vaiko teisių atžvilgiu. Šiame kontekste tenka sutikti su išvada dėl vaiko teisių pagrindų įstatymo projekto, kad toks deklaratyvus vaiko teisių reglamentavimas kaip jo orientavimas į abstrakčias vaiko teises, o ne ilgalaikį jų įgyvendinimą, realią socialinę pagalbą nustumiant į antrą planą, gali būti kvalifikuojamas kaip manipuliavimas vaiko teisėmis, kuris gali pakirsti kertines vaiko teisių idėjas ir JT vaiko teisių konvencijos nuostatas²⁰. Vaiko teisė į pagarbą materialine prasme, būdama pamatine vaiko teise, vis dar lieka abstrakcija, apie kurią kalbame konferencijose, tačiau ji nėra socialinės pagalbos vaikui esmė.

2. Vaiko teisės į pagarbą procesinė išraiška

Kintantis požiūris į vaikų auklėjimą ir fizinių bausmių draudimas lemia auganti vaikų, pripažįstamų kaip galimai nukentėjusių nuo smurto, skaičių. Tai lemia vaikų dalyvavimą baudžiamajame procese. Atitinkamai didelis bylų dėl santuokos nutraukimo skaičius lemia vaikų dalyvavimą tėvų civiliniuose ginčuose, kuriuose sprendžiami vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, bendravimo su vaiku, išlaikymo, globos ir kiti klausimai. Todėl vis daugiau vaikų tampa teisminio proceso dalyviais. Tačiau iki pilnametystės, 18 metų, šio amžiaus asmenys dėl socialinės, psichinės, fizinės ir kognityvinės brandos trūkumo neturi pilno proceso dalyvio statuso. Ši aplinkybė lemia

18 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 9 d. nutartis civilinėje byloje *P. V. ir kt. v. L. P. ir kt.*, bylos Nr. 3K-3-81/2013.

19 Žr. pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje *E. S. v. K. S. P.*, bylos Nr. 3K-3-1-219/2015.

20 SAKALAUSKAS, G., USELĖ, L. Dėl naujos redakcijos LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 pakeitimo įstatymo projekto ir jį lydinčiųjų teisės aktų projektų (Nr. XIII P-354 – XIII P-360). Teisės e-aktualijos [interaktyvus]. 2017, 1 (12), p. 15 [žiūrėta 2017-04-06]. <<http://teise.org/wp-content/uploads/2017/03/Teises-aktualijos-2017-Nr1-12.pdf>>.

ne tik poreikį užtikrinti papildomą tokio proceso dalyvio teisių apsaugą, bet ir kitaip vertinti su vaiku atliktų procesinių veiksmų rezultatus, turint omenyje tai, kad vaiko pasaulio supratimas, pojūčiai, atmintis ir gebėjimas komunikuoti skiriasi nuo atitinkamų suaugusiojo savybių²¹.

2017 m. kovo 14 d. Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 186, 188, 272, 280 ir 283 straipsnių pakeitimų įstatymą, kuris šiam straipsniui aktualus tiek, kiek susijęs su keičiama nepilnamečių liudytojo ir nukentėjusiojo apsauga. BPK pakeitimo iniciatorių teigimu, psichologo ir vaiko teisių apsaugos specialisto privalomas dalyvavimas nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo apklausoje neišvengiamai turės teigiamos įtakos apklausų profesionalumui ir su tuo susijusiai ikiteisminių tyrimų kokybei. Privalomas specialių žinių turinčių asmenų dalyvavimas vaiko apklausoje nustatytas esant mažamečiui nukentėjusiajam ar liudytojui, t. y. vaikui iki 14 metų, ar tam tikrų nusikaltimų auka ar liudytoju galimai tapusiam nepilnamečiui.

Tokiu pakeitimu buvo siekiama tinkamai užtikrinti vaiko teisę būtų išklaustam. Taip yra procesinė vaiko teisė į pagarbą išraiška. Vaiko teisė būti išklaustam ir dalyvauti priimant su juo susijusius sprendimus pirmą kartą įtvirtinta Vaiko teisių konvencijoje, kurios 12 straipsnis nustato kiekvieno vaiko, atsižvelgiant į jo amžių ir brandą gebančio suformuluoti savo pažiūras, teisę laisvai jas reikšti. Vaiko teisių konvencija nenustato jokios minimalios amžiaus ribos, nuo kada vaiko nuomonė turi būti išklausta, tačiau Europos Tarybos Ministrų komitetas, 2010 m. lapkričio 17 d. patvirtinęs gaires dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo, nurodė, kad vaiko interesus atitinkančioje teisingumo sistemoje su vaikais turi būti elgiamasi oriai, pagarbiai, rūpestingai ir teisingai, joje vaikai turi būti išklausomi, o jų nuomonės turi būti rimtai paisoma, užtikrinant, kad būtų apsaugoti ir tų, kurie savo nuomonės išreikšti negali (kaip antai kūdikiai), interesai²².

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad vaiko nuomonė, parodymai yra svarbūs ne tik kaip įrodymų šaltinis, bet ir kaip galimybė vaiką tinkamai informuoti apie procesą ir parengti jį tolesniam gyvenimui. Todėl tinkamas vaiko teisės būti išklaustam įgyvendinimas svarbus ne tik baudžiamajame procese, bet ir civiliniame procese. Iš esmės šios teisės įgyvendinimas neturėtų itin skirtis, priklausomai nuo to, kokiame procese ir dėl kokių klausimų vaikas turi būti išklaustas, nes vaiko nuomonė yra svarbi sprendžiant visus su juo susijusius klausimus, o suaugusiųjų gebėjimas ją išgirsti ir tinkamai suprasti yra vienodai komplikotas, nepriklausomai nuo tiriamo klausimo. Taigi įteisinus privalomą psichologo dalyvavimą baudžiamajame procese tam tikroms nepilnamečių grupėms, įstatymų leidėjas nedetalizavo, koku pagrindu

21 MURAUSKIENĖ, D. Teismų praktikos vertinant baudžiamajame procese liudijusių vaikų parodymus aktualijos. *Jurisprudencija*. 2015, 22 (2), p. 383.

22 Žr. Europos Tarybos Ministrų komiteto gairės dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2017-04-06]. <<http://www3.lrs.lt/docs2/RCKZRWRE.PDF>>.

yra prioritizuojami tam tikri su vaiku susiję klausimai, kai kiti, pavyzdžiui, tėvų ginčai dėl vaiko gali būti ne mažiau žalingi ir skausmingi vaikui.

Vaiko nuomonei suteikiama didelė reikšmė, pavyzdžiui 1980 m. Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų numatė galimybę teismui atsisakyti grąžinti neteistai išvežtą ar laikomą vaiką į jo kilmės šalį, jei vaikas prieštarauja tokiam sprendimui, o CK 3.215 straipsnis nustato būtiną įvaikinamo vyresnio nei dešimties metų vaiko sutikimą, be kurio teisme jis negali būti įvaikinamas.

CK 3.164 straipsnis iš esmės atkartoja Vaiko teisių konvencijos 12 straipsnį, nustatydamas, kad sprendžiant bet koki su vaiku susijusį klausimą, vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklausytas tiesiogiai ir tik jei tai neįmanoma – per atstovą. Vaiko atstovas, per kurį vaikas galėtų būti išklausomas, nėra apibrėžtas civiliniame procese. Dažnai jam yra prilyginamas vaiko teisių apsaugos institucijos specialistas, kuris, išsiaiškinęs vaiko nuomonę, pateikia išvadą teismui, vaiko net nekviečiant į teismo posėdį. Tačiau vargu, ar tokiu būdu apklausiamam vaikui iš tiesų yra sudaromos galimybės tinkamai įgyvendinti savo teisę būti išklausytam ir ar teismas, priimdamas sprendimą, gali tinkamai įvertinti vaiko poreikius bei priimti geriausiai jo interesus atitinkantį sprendimą.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad teismas, nagrinėdamas ginčus dėl vaikų, privalo išsiaiškinti vaiko norus ir pažiūras nepriklausomai nuo jo amžiaus, svarbiausia, kad jis sugebėtų šiuos suformuluoti ir išreikšti (CK 3.177 straipsnis). Vaiko sąmoningumas didėja vaikui augant, bręstant, kai vaikas gali aiškiai apibrėžti priimamo sprendimo priežastis ir suvokti tokio sprendimo padarinius²³. Teismas turėtų siekti išklausti vaiką tiesiogiai, jei jo amžius ir branda leidžia jam reikšti mintis ir formuluoti atsakymus. Būtent tokį tyrimą dėl vaiko gebėjimo dalyvauti teismo posėdyje turėtų atlikti vaiko teisių apsaugos institucijos specialistas, teikiantis išvadą teismui. Įstatyme įtvirtinta teismo pareiga atsižvelgti į vaiko norus, jeigu jie neprieštarauja vaiko interesams (CK 3.177 straipsnis, 3.174 straipsnio 2 dalis), todėl tais atvejais, kai teismas, nustatęs, kad vaiko norai neatitinka jo geriausių interesų, priima sprendimą neatitinkantį vaiko norų, vaiko teisių apsaugos institucija, siekdama efektyvesnio tokio teismo sprendimo vykdymo, turėtų informuoti vaiką jam suprantama kalba apie tokio teismo sprendimo priežastis²⁴. Taigi vaiko teisių apsaugos institucijoje vaikas turėtų būti paruoštas išklausymui teisme. Bet klausimą, susijusį su vaiku, turi išsiaiškinti teisėjas. Vaiko teisių apsaugos tarnyba neturi tapti vaiko nuomonės retransliuotoja.

Teisė dalyvauti pabrėžiama ir jau minėtose Europos Tarybos Ministrų komiteto gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo, nurodant, kad turėtų būti pasoma visų vaikų teisės būti informuotiems apie savo teises, teisės pasinaudoti tinka-

23 Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje *M. N. v. A. S.*, bylos Nr. 3K-3-202/2014.

24 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje *A. U. V. B. U.*, bylos Nr. 3K-3-502-916/2016.

mais būdais kreiptis į teismą, teisės būti konsultuojamiems ir teisės būti išklausytiems teismo proceso, į kurį jie yra įtraukiami arba kuris yra susijęs su jų interesais, metu. Kadangi vaiko teisė dalyvauti su vaiku susijusių sprendimų priėmimo procese yra neatsiejama nuo vaiko teisės į pagarbą gairėse pabrėžiama, jog bet kokios procedūros ar bylos proceso metu su vaikais turėtų būti elgiamasi rūpestingai, jautriai, sąžiningai ir pagarbiai, ypatingą dėmesį skiriant jų asmeninei padėčiai, gerovei ir ypatingiems poreikiams, taip pat užtikrinant visišką jų fizinę ir psichologinę neliečiamybę²⁵.

O EŽTT vaiko išklausymą ir jo nuomonės sužinojimą sieja su veiksmingo dalyvavimo procese principu, t. y. gavęs tėvų peticijas vertina, ar vaikas buvo visiškai įtrauktas į procesą ir ar nėra Konvencijos 6 straipsnio pažeidimo. Kelios apibendrinančios išvados iš šio teismo praktikos: vaiko teisė būti išklausytam yra fundamentali, bet neabsoliuti teisė (žr. 2011 m. spalio 12 d. EŽTT sprendimą byloje *Šneersone ir Campanella prieš Italiją*, peticijos Nr. 14737/09); 9 metų vaikas gali būti pakankamai brandus išreikšti norą, su kuo gyventi (žr. 2015 m. rugsėjo 3 d. EŽTT sprendimą byloje *M. ir M. prieš Kroatiją*, peticijos Nr. 10161/13), o 4–5 metų vaiko klausinėjimas teisme gali kelti vaikui pavojų (žr. 2003 m. liepos 8 d. EŽTT Didžiosios kolegijos sprendimą byloje *Sahin prieš Vokietiją*, peticijos Nr. 30943/96); 6 metų vaiko neišklausymas nebuvo pripažintas Konvencijos 6 straipsnio pažeidimu (žr. 2011 m. spalio 12 d. EŽTT sprendimą byloje *Šneersone ir Campanella prieš Italiją*, peticijos Nr. 14737/09). Kadangi EŽTT remiasi Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto komentarais, šios Konvencijos įgyvendinimą prižiūrinčios institucijos rekomendacijos yra reikšmingos sprendžiant, ar valstybėje yra tinkamai užtikrinama vaiko teisė į pagarbą, sudarant sąlygas jam būti išklausytam ir dalyvauti priimančioms sprendimus.

Šiuo metu svarbiausias klausimas yra ne tai, ar vaikas turi dalyvauti sprendimų priėmimo procese, bet tai, kaip jis turi dalyvauti. Vaiko gebėjimai ir kompetencijos apima daugybę moralinių, socialinių, pažintinių, fizinių ir emocinių kriterijų, kurių turinys kinta nebūtinai vienodai ir tik atsižvelgiant į vaiko amžių, todėl vaiko galėjimas dalyvauti sprendimų priėmimo procese priklauso ne tik nuo tokio objektyvaus kriterijaus kaip vaiko amžius, bet ir nuo sprendžiamo klausimo sudėtingumo, vaiko asmeninių patirčių, lūkesčių, socialinio konteksto ir individualių vaiko savybių.

Vaiko dalyvavimas procese susideda iš šių esminių dalykų:

- Galimybių sudarymas apima tiek galimybes kiekvienam vaikui pagal jo individualias savybes būti išgirstam, tiek aplinką, kurioje jis bus išgirstas.

Skirtingo amžiaus vaikai save išreiškia skirtingai ir dažniausiai kitaip nei suaugusieji, todėl šiems yra sunku suprasti, ką iš tikrųjų sako vaikai. Vaikų gebėjimai suvokti veiksmus, jų tikslus, galimą naudą, pavojus ir alternatyvas skiriasi, todėl net to paties amžiaus vaikai gali būti skirtingai pasirengę dalyvauti procese priimančioms su jais susijusius sprendimus.

25 Žr. Europos Tarybos Ministrų komiteto gairės dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2017-04-06]. <<http://www3.lrs.lt/docs2/RCZKRWRE.PDF>>.

Vis dėlto didelis dėmesys turėtų būti skiriamas tam, kaip vaiko nuomonė yra gaunama. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teismas turi pareigą išklausti vaiką, o vaikas turi teisę, bet ne pareigą, savo nuomonę pareikšti, todėl teismas negali reikalauti vaiko duoti parodymus ar kitais būdais pasisakyti sprendžiamu klausimu, jei vaikas nėra pasirengęs tai padaryti. Teismas turi išsiaiškinti tokio atsakymo pasisakyti priežastis, nes tam tikrais atvejais tai gali būti susiję su vaiko baime ar suaugusiųjų manipuliaciniu elgesiu, kas, be abejo, gali turėti didelę reikšmę priimant galutinį sprendimą dėl vaiko.

Lygiai taip pat netoleruotinas ir vaiko įpareigojimas išreikšti savo nuomonę raštu, pavyzdžiui, tokiais jautriais vaikui klausimais, kaip nurodant, su kuriuo iš tėvų jis norėtų gyventi ateityje. Šiam kontekste sutiktina su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicija, kad tai yra neleistinas atsakomybės dėl sprendimo priėmimo perkėlimas vaikui²⁶.

Tais atvejais, kai su sprendžiamu klausimu yra susiję labai maži vaikai, turi būti sudaroma galimybė išgirsti jų nuomonę ir kitomis, nebūtinai verbalinėmis priemonėmis, pavyzdžiui, piešiant, žaidžiant ir pan.

Aplinka, kurioje apklausiama, taip pat turi būti pritaikyta vaikui ir jį padrąsinanti, todėl teismuose įrengti vaiko apklausos kambariai padeda užtikrinti galimybes vaikui būti tinkamai išgirstam. Pažymėtina, kad vaiko apklausos kambariu galėtų naudotis ne tik teismo psichologas, bet ir bylą nagrinėjantis teisėjas, kuris neformalioje aplinkoje galėtų tiesiogiai išklausti vaiką. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (toliau – CPK) numato procesinę galimybę vaiką apklausti jo buvimo vietoje, konstatuojant, kad taip bus greičiau išnagrinėta byla, o vaikas dėl svarbių priežasčių negali atvykti (CPK 154 straipsnio 3 dalis ir 192 straipsnio 2 dalis). Visgi šia nuostata teismai naudojami retai.

- Vaikui reikia suteikti visą būtiną informaciją, kurios jam gali prireikti išsakant savo nuomonę, todėl parama vaikui reiškia kvalifikuoto specialisto dalyvavimą vaiko apklausos metu.

Šiai dienai patvirtinus BPK pakeitimus ir numčius privalomą psichologo dalyvavimą nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo apklausose, yra pereita prie ganėtinai siauro vaiko teisės būti išklausytam įgyvendinimo mechanizmo, nes specialių žinių apie vaiko amžių ir gebėjimus turi turėti ne tik psichologas, tačiau ir kiti su vaiku procese galimai susiduriantys asmenys. Todėl yra ypač svarbu užtikrinti visų susijusių pareigūnų ir teisėjų kvalifikacijos kėlimą šioje srityje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad vien psichologinio išsilavinimo turėjimas negarantuoja asmens gebėjimo tinkamai apklausti vaiką. Iš kitos pusės, jei vaiką norintis apklausti pareigūnas ar teisėjas neturės specialių žinių apie vaiko gebėjimus, jis gali pareikalauti iš jo daugiau, nei tam vaikui yra įmanoma pagal jo amžių ir brandą, o negavęs reikalaujamos informacijos pareigūnas ar teisėjas, gali nuspręsti, kad vaiko išsakyta nuomonė ir parodymai yra nepati-

26 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje A. U. v. B. U., bylos Nr. 3K-3-502-916/2016.

kimi ar nepakankami. Todėl būtent visų su vaiku procese susijusių asmenų tinkamas švietimas ir įtraukimas užtikrintų tinkamą vaiko teisės būti išklausytam įgyvendinimą.

Taip pat svarbu įvertinti, kokį vaidmenį procese atlieka dalyvaujantis specialistas: ar jis yra stebėtojas-vertintojas, padedantis atskleisti vaiko kalbą ir įvertinti jo gebėjimus suformuluoti aiškią nuomonę vienu ar kitu klausimu; ar jis yra apklausėjas (būtent toks variantas dabar numatytas naujajame BPK 186 straipsnyje). Visgi tam, kad būtų užmegztas patikimas ryšys su apklausiamu vaiku ir gauta kiek galima tikslesnė informacija, psychologui gali prireikti pakankamai daug pasirengimo laiko, kas vėlgi yra kliūtis tinkamam procesui, nes uždelstas procesas ir vaiko nuomonės išklausymas gali suponuoti kitus neigiamus padarinius, tokius kaip tam tikrų aplinkybių užmarštį, pasikeitusį vertinimą, aplinkinių įtaką ir pan. Be to, psychologui trūksta teisinių žinių, kurios taip pat yra būtinos, siekiant tinkamai apklausti vaiką ir gauti visą klausimui išspręsti reikalingą informaciją. Psichologas taip pat gali dalyvauti procese kaip pareigūno ar teisėjo pagalbininkas, padedantis užduoti papildomus klausimus ar vaikui įveikti krizę, galinčią kilti apklausos metu, kai yra stengiamasi išgirsti vaiko nuomonę jam ypač jautriais ir skausmingais klausimais²⁷.

Vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsauga yra bendras tiek paties vaiko, tiek jo tėvų, tiek visos valstybės siekis, todėl kiekvienu atveju, kai teisme nagrinėjamoje byloje egzistuoja su vaiko teisėmis ir interesais susijęs elementas, vaiko teisių ir interesų apsaugai skirtinas ypatingas dėmesys, ir teismas, nagrinėdamas tokią bylą, yra aktyvus, kiek reikia, kad būtų apsaugotos vaikų teisės ir interesai (CPK 376 straipsnis). Ne mažiau svarbus vaiko teisės būti išklausytam įgyvendinimo procese yra atstovo *ad hoc* dalyvavimas. Civiliniame procese nepilnamečio vaiko ir jo interesus pagal įstatymą atstovaujančių tėvų interesų konflikto klausimas gali būti sprendžiamas paskiriant nepilnamečiam vaikui CPK 39 straipsnio nustatyta tvarka kuratorių kaip *ad hoc* atstovą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad atstovas *ad hoc* neatlieka globėjo funkcijų, neturi globėjo teisių ir pareigų vaikui, o yra paskirtas konkrečiam teisiniui klausimui spręsti. Atstovo *ad hoc* pareiga yra išaiškinti vaikui teismo proceso eigą ir padėti jam teisiniame procese, jis yra kaip tiltas tarp vaiko ir teisėjo, šiam padedant priimti geriausiai vaiko interesus atitinkantį sprendimą.

- Vaiko atsakomybės, atsižvelgiant į jo amžių ir brandumą, prisiėmimas.

Vaiko teisė išreikšti savo nuomonę, negali būti tapatinama su vaiko pareiga suformuluoti savo poziciją vienu ar kitu klausimu, todėl vaikui dar prieš prasidedant procesui turi būti tinkamai išaiškinta, kokie klausimai bus sprendžiami ir koks vaidmuo šiame procese tenka vaikui. Vaikas yra ne mažiau svarbus proceso dalyvis nei kiti dalyvaujantys, todėl jam turi būti žinoma proceso eiga. Tačiau negalima reikalausti iš vaiko plėtoti tuos sugebėjimus, kurių jis dar neturi. Vaiko nuomonė yra viena iš by-

27 GRIGUTYTĖ, N. et al. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. [interaktyvus]. 2006, Vilnius, p. 59-62. [žiūrėta 2017-04-06]. <https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Metodikos/Psichologinesrekomendacijospdf01.pdf>.

lai svarbių aplinkybių, tačiau ne visa lemianti. Įstatymų leidėjas įtvirtina vaiko teisę dalyvauti priimant sprendimą, nurodydamas, kad priimant sprendimą būtina atsižvelgti į vaiko nuomonę (CK 3.174 straipsnio 2 dalis, CPK 380 straipsnio 1 dalis), tačiau tai nereiškia, kad galutinį sprendimą priima vaikas²⁸. Tai remiamasi vaiko kompetencija suvokti sprendimo pobūdį ir tikslą, galimą naudą, pavojus ir alternatyvas, gana ilgai išsaugoti tokią informaciją atmintyje, tinkamai ir laisvai apsispręsti²⁹. Iš kitos pusės pavojinga yra ir nepaisyti vaiko norų, kai jo noras aiškiai išreikštas ir yra akivaizdus tvirtas apsisprendimas. Štai EŽTT nepripažino esant tėvo teisių pažeidimo, kad nebuvo paskirta psichologinė ekspertizė bendravimo teisių nustatymo kontekste, kai 13 metų vaikas atsisakė matytis su tėvu ir tokios teisės suteikimas tėvui prieštarautų vaiko norui (žr. 2003 m. liepos 8 d. EŽTT sprendimą byloje *Sommerfeld prieš Vokietiją*, peticijos Nr. 31871/96). Taigi pirmiausia turi būti atkreiptas dėmesys į vaiko teises, užtikrinant tinkamą pagarbą joms, o ne suteikiant prioritetą suaugusių asmenų problemoms. Kiekvienu konkrečiu atveju būtina nustatyti protingą bei sąžiningą pusiausvyrą tarp vaiko interesų gynybos ir kitų asmenų teisių bei teisėtų reikalavimų ir parinkti proporcingumo principą labiausiai atitinkantį vaiko teisių apsaugos būdą.

- Vaiko informavimas apie sprendimus.

Tai yra paskutinė vaiko teisės būti išklausytam įgyvendinimo stadija, kuri ypač aktuali tais atvejais, kai į vaiko nuomonę nebuvo atsižvelgta. Vaikas turi suprasti, dėl kokių priežasčių priimtas toks sprendimas, tada jam ir paklus. Bet kuriuo atveju vaikui gali būti sunku susitaikyti su sprendimu, kuris neatitinka jo norų, tačiau jei vaikui buvo sudaryta galimybė išsakyti savo nuomonę, jei jis nuo pat pradžių buvo tinkamai informuotas apie procesą ir jo vaidmenį jame, apie galimas alternatyvas ir pan., tokiu atveju jam turėtų būti lengviau suprantamos ir sprendimo priėmimo priežastys. Svarbiausia, kad sprendimas vaikui būti paaiškintas jam suprantama kalba. Tokiu būdu užtikrinama vaiko teisė į pagarbą, pabrėžiant vaiko orumą ir vertingumą, jo svarbą priimant sprendimą ir toliau jį vykdančiam.

Išvados

– Vaiko teisė į pagarbą turi materialią ir procesinę išraišką. Ši teisė gali tapti universalia, pamatine kuriant vaiko gerovę užtikrinančias teisės normas, t. y. būti ir vienu iš teisėkūros raidą šiuo aspektu apibrėžiančių kriterijų. Kita vertus, ši teisė ne tik pamatinė, palyginus su kitomis vaiko teisėmis, bet ir savarankiška asmeninė neturtinė teisė, kurios apsauga turi būti numatyta įstatymu.

28 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje *M. N. v. A. S.*, bylos Nr. 3K-3-202/2014.

29 Vaikų teisės nuostatų įgyvendinimas. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002, p. 85.

– Kalbant apie vaiko teises, kaip pagrindines teises, ir teisėjas, sprendžiamas su vaiko teisėmis susijusias bylas, visais atvejais turi nepamiršti minėtos pamatinės, nors ir ne visais atvejais eksplicitiškai identifikuojamos, vaiko teisės į pagarbą. Atitinkamai ši prigimtinė vaiko teisė turėtų tapti ir vienu iš teismo sprendimų priėmimo, kartu ir – teismų praktikos formavimo kriterijų, su vaiko teisėmis susijusiose bylose. Tad, nors ir ne visada aiškiai matoma bei identifikuojama, vaiko teisė į pagarbą negali būti traktuojama kaip nereikšminga ir jurisprudencijos formavimo kontekste.

– Procesiniame lygmenyje svarbu paaisyti ir vaiko teisės į pagarbą suponuojamų vaiko dalyvavimo teisiniame procese būdų bei jų nulemtų priemonių tinkamam jo dalyvavimui užtikrinti. Šiame kontekste itin svarbu teikti pirmenybę būtent vaiko, o ne jo tėvų, globėjų interesams, nes šių interesų atstovavimas, nors ir neabejotinai taip pat svarbus, negali būti didesnis nei vaiko interesų svarba galimo vaiko teisių pažeidimo kontekste. Tai lemia ir ypatingą vaiko, kaip teismo proceso dalyvio, nuomonės svarbą teisiniame procese. Taip vaiko nuomonė, derinant ją su specialistų nustatytais vaiko interesais, vaiko teisių gynimo kontekste teismui, sprendžiančiam su vaiko interesais susijusius klausimus, tampa *raison d'être*, o ne paprastu formalumu.

– Lietuvoje užtikrinant vaiko teisių apsaugą, kartu ir laiduojant vaiko teisę į pagarbą, aktualus institucinis bendradarbiavimas vaiko teisių apsaugos srityje, pirmiausia – greitas, o ne formalus reagavimas į bet kokios rūšies pranešimus apie bet kokios rūšies pažeidimus, suvokiant galimus pavojus vaikams, nepaisant jokių tėvų ar globėjų bei kitų atstovų aiškinimų ar jų interesų. Akivaizdu, jog operatyvi reakcija į galimus vaiko teisių pažeidimus didina vaiko teisių apsaugos kokybę, kartu sudarydama prielaidas ir užtikrinti didesnę pagarbą vaiko teisėms.

Galiausiai pabrėžtina, jog tik vaiko teisių gerbimas, didesnė pagarba jo nuomonei, suteiks daugiau galimybių priimti labiausiai vaiko interesus atitinkančius sprendimus ir taip užtikrinti prigimtine vaiko teisę į pagarbą, kartu ir – kuo geresnę aplinką vaikui augti ir vystytis.

THE CHILD'S RIGHT TO RESPECT

Janina Stripeikienė

Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Lithuania

Summary. This article aims to define the concept of the child's right to respect, as well as reviewing the related implementation and defence mechanisms, following the adoption of the amendments to the Law on Fundamentals of Protection of the Rights of the Child of the Republic of Lithuania in 2017. Although the analysis is essentially directed at highlighting the concept of the child's right to respect entrenched in the na-

tional legal system and the scope of the protection provided therein, the chosen object for research is also examined in the context of international law (legal norms, international jurisprudence).

The child's right to respect is analysed in this article in substantive and procedural terms. In the first part of the article, the content of this right established in the national legal system is also outlined in the light of the requirements of international law. The provisions of the Constitution of the Republic of Lithuania and those of the constitutional doctrine are highlighted in this context, and the relationship between the child's right to respect and respect for honour and dignity is reviewed. The scope of the protection of this right to respect is also examined on the basis of the jurisprudence of the Supreme Court of Lithuania. The second part of the article is dedicated to an analysis of the specifics related to the participation of children in court proceedings (civil, criminal). The rights granted to children and the situation with regard their implementation, as well as the conditions provided by national law for the implementation of the child's right to be heard are analysed in this respect. Finally, conclusions are drawn on the concept of the child's right to respect, and the nature and specifics of its defence.

Keywords. *The child's right to respect, honour and dignity, national catalogue of basic children's rights, children's rights and duties, parent's rights and duties, the child's right to be heard.*

Janina Stripeikienė, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismo, teisėja. Mokslinių tyrimų kryptis: vaiko teisių apsauga.

Janina Stripeikienė, The Judge of Constitutional Court of the Republic of Lithuania, judge. Research interests: the protection of child rights.